

विषय-संस्कृत, बी.ए. स्नातक (प्रतिष्ठा) डॉ० ओम प्रकाश आर्य
प्रथम वर्ष, प्रथम पत्र महाराजा कॉलेज, आरा
किरातार्जुनीयम् - प्रथम सर्ग, दिनांक - 29/07/20
पद्यांशव्याख्या

सखीनिव प्रीतियुजोऽनुजीविनः

समानमानान् सुहृदश्च बन्धुभिः ।

स सन्ततं दर्शयते गतस्मयः

कृताधिपत्यामिव साधु बन्धुताम् ॥१०॥

अन्वयः - गतस्मयः सः अनुजीविनः प्रीतियुजः
सखीन् इव सुहृदः बन्धुभिः समानमानान् इव
बन्धुतां च कृताधिपत्याम् इव साधु सन्ततं
दर्शयते ।

भाष्य - ~~सः~~ (गतस्मयः सः) निरभिमानी वह
दुर्योधन (अनुजीविनः प्रीतियुजः सखीन् इव)
सैवकों से प्रेमयुक्त मित्रों की तरह व्यवहार करता
है (दिल्लता है) (सुहृदः बन्धुभिः समानमानान् इव
दर्शयते) मित्रों के प्रति बन्धुओं के समान आदर

सै व्यवहार करता है। (बन्धुतां कृताधिपत्यामिव साधु सन्तं दर्शयते) तथा बन्धुवर्ग को राज्य के स्वामी जैसे सदैव भलीभाँति प्रदर्शित करता है। (अर्थात् इस प्रकार व्यवहार करता है कि इससे जैसा समझते हैं।)

भावार्थ - इस पद्य में सुयोधन का अपने सेवकों आदि के प्रति सम्मानपूर्ण व्यवहार का उल्लेख किया गया है। 'साधु' का यहाँ विशिष्ट अर्थ है कि वह हृदय से भलीभाँति व्यवहार करता है, केवल दिखावटी नहीं।

पदव्याख्या - प्रीतियुजः सखीन् इव - प्रिय मित्रों की तरह प्रीत्या युज्यन्ते इति प्रीतियुजः, तान् । प्रीतिः = प्री + मितिन् युजः = युज् + क्विप् कर्त्तरि प्रत्यये । अनुजीविनः - सेवकों को (द्विती० बहु०) । अनु + जीव् + णिनि प्रत्यये कर्त्तरि ।

अनुजीवन्ति इति अनुजीविनः तान् । समानमानान् - समान आदर से युक्त । समानः मानः प्रेषां ते समानमानाः, तान् (बहु०) । सुहृदः = मित्रों को, शोभनं हृदयं प्रेषां ते सुहृदः, तान् सुहृदः । सु और दुर् के साथ संयुक्त होने पर हृदय को हृद् हो जाता है । गतस्मयः = अहङ्काररहित हो, जिसका अहङ्कार चला गया है (सः का विशेषण) ।

गतः स्मयः मस्य सः (बहु०) । स्मयः = स्मि + अच् । 'तस्मै स्मयोदेश विवर्जिताय' रघुवंश ५.११ । सन्तं दर्शयते = सदैव दिखाता है । दृश् + णिच् + लट् । कृताधिपत्याम् इव - जिनका आधिपत्य हो इस प्रकार का, मानों वे अधिपति ही बना दिये जायें हों, स्वामी हों, कृतम् अधिपत्यं

यस्याः सा कृताधिपत्या, ताम् (बहुं वन्धुताम्
 के लिए) अधिपतेः भावः आधिपत्यम् (अधिपतिः, भावे) 'पत्यन्तपुरहितादिभ्यो यक्' सूत्र से।
 अथवा 'अपत्य' प्रत्यय भी। साधु = यन्त्री प्रकार,
 प्रथमपूर्वक, मन से। वन्धुताम् = वन्धुओं का
 समूह, वन्धुगण। वन्धुनां समूहो वन्धुता, ताम्।
 वन्धु + तल् + टाप् (स्त्रीप्रत्यय)। 'ग्रामजनवन्धुसहोपेभ्य-
 स्तल्' समूहार्थ तल् प्रत्यय। इति।